

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПОСТКЛАСИЧНОЇ ТЕОРІЇ ДЕМОКРАТІЇ

Утвердження біхевіористського методу у політичних дослідженнях поклало початок процесуальній або конкурентній теорії демократії. Якщо раніше демократія трактували як нормативну модель («правління народу за допомогою народу і для народу», за формулою А. Лінкольна), то тепер демократію розглядають як певний метод, процедуру здійснення політичної влади. Окремі аспекти таких підходів можна побачити в працях А. де Токвіля, М. Вебера, Р. Міхельса, А. Бентлі, проте в завершеному вигляді основні аспекти цієї теорії сформовані австрійським економістом Йозефом Шумпетером у праці "Капіталізм, соціалізм і демократія". Автор здійснив програмну модифікацію основних принципів теорії класичної ліберальної демократії, міняючи місцями її найважливіші елементи. За Шумпетером, демократія є перш за все певним способом інституалізації політичних рішень, коли кандидати на державні посади прагнуть влади для прийняття рішень засобами конкуренції за голоси громадян. Й. Шумпетер переносить ліберальні принципи ринкових відносин у політичну сферу: тобто кожен політик пропонує на продаж свій «товар» (програми, обіцянки тощо), а виборець вільний зробити свій вибір як споживач. Фактично, у Й. Шумпетера демократія зводиться до методу, перетворюється на побічний продукт конкуренції у процесі оновлення лідерів.

Таким чином, теорія Й. Шумпетера заклала підвалини пост класичної демократичної парадигми, за якої демократія є не способом керівництва, наприклад, більшості меншістю, а перш за все способом визначення, хто буде керувати та з якою метою.

Можна виділити два основних напрямки інтерпретації «процесуальної» парадигми демократії, а саме, плюралістичну та елітаристську теорії.

Прихильники першої розглядають демократію як політичний механізм, що регулює взаємодії між конфліктуючими інтересами під час боротьби за доступ до прийняття рішень, тобто в процесі виборчої кампанії.

У межах другого підходу демократію визначають як політичний процес, який забезпечує реалізацію демократичних

принципів формування і функціонування політичної еліти.

Розробники плюралістичної теорії Р. Даль, Д. Трумен, С. Ліпсет, Д. Рісмен підкреслюють фрагментарний характер політичної влади у демократичному суспільстві, її розсередженість між різними соціальними групами, різноманітними інститутами, За Р. Далем, у суспільстві має бути велика кількість центрів влади, і жоден з них не повинен ставати абсолютно суверенним. Механізм боротьби за владу представники плюралістичної теорії розглядають як засіб досягнення відносної рівності впливу основних соціальних груп та водночас як перешкоду для посилення держави по відношенню до громадянського суспільства. На їхню думку, кожна соціальна група через свої інститути впливає на процес прийняття політичних рішень, але жодна з них монополює не володіє владою. Р. Даль і Ч. Ліндблом назвали таку конкуруючу систему поліархією.

Деяко інакше розставили акценти представники елітаристської теорії демократії. Дж. Сарторі, В. Корнхауз, Р. Дарендорф вважають, що політична компетентність народу не є абсолютною, тому народ не може претендувати на роль професійних політиків. Так, Дж. Сарторі вважає не визначеним сам термін «народ». Навіть у Стародавній Греції поняття «демос» не було позбавлено двозначності. Демос у V ст. до н. є. означав спільноту, зібрану в ekklesia — народні збори. Водночас демос можна було прирівняти до народу в цілому: або до *polloi* — більшості, або до *ochlos* — низів суспільства, натовпу черні. Коли ж демос стали перекладати як латинське *populis*, багатозначність слова зросла. Дж. Сарторі, наприклад, дає шість інтерпретацій слова «народ». Це: кожен; визначена більша частина; низи суспільства; неподільна сутність, тобто органічне ціле; більшість, виражена принципом абсолютної більшості; більша частина, виражена принципом обмеженої більшості.

Дж. Сарторі, на нашу думку, цілком обґрунтовано відкидає не тільки перші чотири, а й п'яту інтерпретацію і користується у визначенні поняття «народ» шостою. Учений виходить з того, що абсолютна більшість означає, що більшість населення має необмежене право приймати будь-які політичні рішення. У той час як принцип обмеженої більшості означає, що права будь-якої більшості не можуть бути абсолютними, вони повинні бути обмежені правами меншості.

Таке етимологічне трактування демократії передбачає, за Дж. Сарторі, щонайменше чотири висновки. Перший — неприпустима фетишизація поняття «народ». Другий —

в демократичному суспільстві необхідний захист прав меншості. Третій — вислів «влада народу» описує лише початок процесу здійснення демократичної влади і лишає його незавершеним, тому що процес здійснення влади передбачає взаємодію керівників і тих, ким керують. Четвертий — характер демократії залежить від змісту поняття «народ», тому що обмеження народу певними класовими чи демографічними рамками дає підставу характеризувати таку владу як соціально обмежену демократію.

Таким чином, розробники елітаристської теорії демократії вважають, що уявлення про самокерований демос мають міфічний характер, політична активність мас має тенденцію набувати антидемократичного характеру і відкидають принципи вільної конкуренції, наявність демократичної утопії про загально активізоване суспільство є такою ж тоталітарною, як усі утопії, і такою ж нездійсненою.

Іронія, або парадокс демократії полягає в цьому випадку в тому, що демократія для послідовної реалізації власних принципів і для міцної стабілізації повинна певним чином обмежити ступінь безпосередньої участі громадян у процесах вироблення, ухвалення і реалізації рішень.

Французький політолог М. Дюверже у книзі «Янус. Два обличчя заходу» аналізує стан політичної системи у західноєвропейських країнах. На його думку, ці політичні системи можна лише частково вважати демократичними. Учений визначає їх як плутодемократії, оскільки реально владу мають народ і олігархи. Таким чином, західне суспільство, як і давньоримський бог Янус, є дволик, з одного боку — демократичне, з іншого — олігархічне. При цьому М. Дюверже визначає дві основні історичні форми плутодемократії: класична ліберальна демократія середнього класу і сучасну масову «технодемократію», яка постала після Другої світової війни. Між цими двома формами він виділяє перехідний період (1914-1939 рр.).

Німецький політолог Ю. Хабермас у праці «Фактичність і значущість» обґрунтовує концепцію «деліберативної» демократії. Учений розглядає нормативну модель такої демократії як співтовариство рівних індивідів, які у відкритому комунікативному дискурсі, вільному обговоренні основних проблем суспільства визначають форми його функціонування.

«Деліберативне» розуміння демократії як комунікативного дискурсу знімає, на думку Ю. Хабермаса, відмінності між класичною і шумпетерівською демократією, тому що, по-перше, демократія знову стає не тільки засобом, а й метою політичної діяльності; по-

друге, процесуальність не протистоїть нормативності, а поєднується з нею. Демократія, за Ю. Хабермасом, є не просто владою народу чи владою народних улюбленців, а є певною можливістю позапартійного формування і відбору якісних рішень, виявлених у комунікативному просторі дискурсивного спілкування громадян.

Сучасні численні дослідники концентрують увагу й на інших сутнісних аспектах демократії. Зазначають, що демократія у багатьох відношеннях є не чим іншим, як комплексом правил і методом урегулювання конфліктів. Р. Арон, наприклад, заперечує тим, хто сутність демократії вбачає у забезпеченні рівності та свободи, і вважає, що вона полягає у повсякчасному лавіруванні, змінах «правил гри», тобто чинного законодавства. К. Поппер головним у демократії вважає питання контролю над тими, хто управляє, з боку громадянського суспільства.

Численність концепцій демократії свідчить про те, що вона є багатоманітним суспільним явищем, той чи інший аспект якого розкриває кожна з них. Але попри всю багатоманітність концептуальних підходів до розуміння демократії сутність її залишається незмінною і полягає в участі народу у здійсненні державної влади. Ступінь цієї участі визначає ступінь демократизму політичного режиму. Причому наявність демократичних інститутів — виборчого права, представницьких органів влади, політичних партій, груп інтересів, незалежних засобів інформації тощо — і формальна реалізація принципів демократії ще не означають реального народовладдя. Демократичні форми здійснення влади далеко не завжди наповнюються відповідним змістом. Так, у багатьох незалежних державах, що виникли на пострадянському просторі, поряд

з формальним визнанням принципів демократії утвердились фактично режими керованої демократії, які багато в чому нагадують неоавторитарні та олігархічно-авторитарні режими.

Є. Вятр запропонував визначати демократизм політичного режиму за такими трьома основними характеристиками. Перша — чесні, змагальні й регулярні вибори, друга — уряд створюється на основі виборів, тобто зміна уряду має відбуватися в результаті виборів, а не за бажанням окремих осіб. Третя характеристика означає поєднання уряду більшості й захист прав меншості, тому що думка більшості, виражена демократичним шляхом під час виборів, є необхідною, проте недостатньою умовою демократії. Якщо до меншості застосовуються дискримінаційні заходи, то режим стає недемократичним незалежно від регулярності й чесності виборів та зміни законно обраного уряду [1].

Р. Даль виділив низку умов, необхідних для існування сучасної політичної демократії, або поліархії, а саме: контроль за рішеннями уряду конституція покладає на офіційних осіб, які обираються народом; ці офіційні особи періодично обираються за допомогою чесно проведених виборів, які виключають будь-який примус чи адміністративний ресурс; практично все доросле населення має право обирати офіційних осіб; практично все доросле населення має право претендувати на виборні посади; громадяни мають право висловлювати свою думку, не побоюючись переслідування з політичних мотивів; громадяни мають право одержувати інформацію з альтернативних засобів масової інформації, які перебувають під захистом закону; громадяни мають право створювати незалежні асоціації й організації, включаючи політичні партії та групи інтересів [2; 3].

Американські політологи, провідні спеціалісти Центру європейських досліджень Стенфордського університету Ф. К. Шміттер та Т. Л. Карл відзначають, що перелічені Р. Далем умови в цілому вичерпують сутність демократії, але пропонують додати ще дві умови, а саме: обрані народом особи повинні мати можливість здійснювати свої повноваження, не зазнаючи протидії з боку інших офіційних осіб; держава повинна бути суверенною і діяти незалежно від політичних систем більш високого рівня. Вони зауважують, що Р. Даль та інші сучасні теоретики імовірно вважали ці дві умови очевидними, оскільки вели мову про формально незалежні національні держави. Однак після розподілу сфер впливу, укладання безлічі неоколоніальних угод, виникнення союзів і блоків проблема суверенності стала досить серйозною [4].

Таким чином, поняття демократії є багатоплановим, воно характеризує й організацію суспільства, засновану на рівноправній участі громадян в управлінні, й ідеал суспільного устрою, і світогляд, що відповідає цьому ідеалу, і суспільно-політичний рух за здійснення цього ідеалу. Демократія представляє таку політичну систему, яка характеризується відмовою від персоніфікованої влади, узурпованої однією чи декількома особами. Демократія — це така організація системи публічної влади, при якій ніхто не може проголосити себе правителем і використовувати владу на свій розсуд. Аксиома демократії полягає в тому, що владу правителям над громадянами дають самі громадяни. При цьому влада надається не назавжди, а на визначені конституцією терміни. Діяльність чиновників за демократії обмежена юридичними нормами і контролюється представницькими органами влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вятр Е. Типология политических режимов / Е. Вятр. // Лекции по политологии: В 2 т. Таллинн, — 1991. — Т. 1. — С. 53-63.
2. Даль Р. Введение в теорию демократии. / Р. Даль. — М., 1992.
3. Даль Р. Демократия и ее критики. / Р. Даль. — М., 2003.
4. Что есть демократия? // Journal of Democracy. — Summer 1991, Volume 2., Number 3. p. 75-88.